

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Konteksty kulturowe

Aleksandra Wójtowicz	
Obiekty-idee, propozycja interpretacji procesów kulturowych	13
Jadwiga Hučková	
Podziemny Kraków lat 80. Polityka i kultura	24
Łukasz Bukowiecki	
Warszawskie podziemia – między atrakcją turystyczną a miejscem pamięci	39
Piotr Kulpa	
Wyścigi rowerowe zstępują do podziemia, czyli czego od rywalizacji oczekują współcześni ludzie	54
Ryszard Strzelecki	
Performans a „głębia” człowieka	64
Melisa Kuźniar	
„Podziemia” fizyczności i osobowości aktora – jego przestrzeń i eksploracje w „sztuce aktorskiej” teatru postgrotowskiego	80
Łucja Demby	
Mistrz w suterenie. Podziemny świat <i>Mistrza i Małgorzaty</i> Michała Bułhakowa	90

Film

- Daria Anna Urbańska
„Oni mają klasę ale na nikogo nie pozują, potrafią myśleć ale bez patosu, są intelektualistami jak cholera i wiedzą wszystko (...), chociaż na nic się nie silą i nie gadają (...) zbyt dużo, i bardzo przypominają Chrystusa”. Obraz podziemnych w powieści Jacka Kerouaca i jej adaptacji filmowej 105
- Ilona Copik
„Święta” i „przeklęta” – symbolika kopalni w nowym „kinie śląskim” 118
- Joanna Preizner
Gdzie był wtedy Człowiek? Rozważania wokół *W ciemności* (*In the darkness*, 2012) Agnieszki Holland 137
- Roman Włodek
Bezimienni bohaterowie, czyli policja kontra przestępcze podziemie 156
- Daria Mazur
Podziemie kryminalne związane z handlem kobietami – o dwóch filmach z okresu międzywojnia 170
- Łukasz Wróblewski
Podziemia w twórczości Davida Finchera 184
- Monika Bator
Przedwojenny inteligent na zapadłych peryferiach. Publicystyka Stefani Heymanowej-Majewskiej na łamach kieleckiego „Słowa Ludu” w latach 50. i 60. XX wieku 200

Wstęp

Uwaga autorów, których artykuły złożyły się na niniejszą monografię zogniskowana została na różnorodnych reprezentacjach przestrzeni „podziemi”. Jest to obszar w niewielkim stopniu rozpoznany przez współczesną humanistykę, rzadko poddawany analizom. Tom *Podziemia. Konteksty kulturowe, film* wraz ze zbiorem zatytułowanym *Podziemia. Literatura* jest próbą wypełnienia owej badawczej luki oraz wysiłku jak najpełniejszego rozpoznania sfery, którą znamionuje pewnego rodzaju nieprzystępność, nieprzejrzystość, zakrycie, obcość i stosunkowo nikła eksploracja, w porównaniu z innymi wymiarami przestrzennymi wpisanymi w egzystencję człowieka. Proponowane *Podziemia. Konteksty kulturowe, film* poszerzają rozważania nad tytułową kategorią, zaprezentowane w zbiorze traktującym o tekstach literackich, o odniesienia do innych dziedzin sztuki (filmu, teatru, praktyk parateatralnych, architektury), a także do zjawisk z obszaru kultury popularnej; stąd też odmienne strategie i narzędzia metodologiczne, z których korzystali autorzy artykułów niniejszego tomu. Założenie to pozwoliło na podkreślenie w zbiorze dialogicznej koncepcji serii, poświęconej refleksji nad szeroko rozumianą współczesną kulturą, której wyróżnikiem jest tzw. zwrot przestrzenny. To propozycja panoramicznej wizji sfery podziemi, jako efektu interdyscyplinarnej konfrontacji perspektyw specjalistów różnych dziedzin, przy jednoczesnym zachowaniu spójności proponowanego zbioru, wyrażającej się w jego antropologicznym charakterze.

Niezależnie od tego, czy prezentowane teksty poświęcone są refleksji nad sposobami istnienia, artystycznymi konkretyzacjami podziemi w ujęciu dosłownym, czy też metaforycznym, wspólnym ich mianownikiem jest istota ludzka – podmiot poddający tytułowy obszar eksploracji, bądź dokonujący internalizacji jego symbolicznego wymiaru. Instrumentaria metodologiczne pozwoliły autorom artykułów nie tylko wydobyć i zinterpretować znamienne cechy reprezentacji tych przestrzeni, w ich różnorodnych realizacjach kulturowych, ale też wskazać i w interesujący sposób rozpatrzyć specyfikę rozmaitych kręgów kontekstowych, które moderują kształt oraz wymowę obszaru skrywającego się pod tytułowym pojęciem. Tom stanowi więc próbę odsłonięcia jak najszerszego spektrum odniesień dla kategorii podziemia, która rozpatrywana jest zarówno w realizacjach

oparty na jej dosłownym znaczeniu, jak i symbolicznym, wraz z kulturowo utrwaloną metaforyką. Dobór tekstów zamieszczonych w monografii pozwolił na zaprezentowanie bogactwa kontekstów (politycznych, historycznych, społecznych, emocjonalnych, mentalnościowo-psychologicznych, kulturowych), w których podziemia mogą być postrzegane i definiowane, czy też redefiniowane, jak również zróżnicowanych postaw badawczych przyjętych przez autorów.

Dwudzielna struktura tomu wynika z odmiennych kręgów problemowych oraz różnych materii, dziedzin, do których odnoszą się proponowane teksty. Samodzielną, odrębną część stanowi obficie reprezentowany zbiór artykułów, podejmujących wątki związane z filmowymi kreacjami podziemnych przestrzeni. Czytelnik odnajdzie w nich wnikliwe analizy i interpretacje, częstokroć rozszerzające lub reinterpretujące dotychczasowe ustalenia filmoznawców. Tom otwierają natomiast artykuły, dla których wspólnym mianownikiem jest interdyscyplinarna formuła refleksji nad tytułowym zagadnieniem. Potwierdzają to zarówno odniesienia do różnych dziedzin kultury, jak i odwołania do rozmaitych pozakulturowych aspektów – politycznych, historycznych, społecznych, psychologicznych, biograficznych, warunkujących analizowane w tekstach realizacje przestrzeni podziemnych.

Cześć pierwszą monografii inicjuje studium Aleksandry Wójtowicz, przedstawiające kwestię związków obiektów-idei z kształtowaniem się procesów kulturowych oraz społecznych, dla których zasadnicze odniesienie stanowi mityczna przestrzeń „podziemnego królestwa”, związana z misteriami eleuzyńskimi. Jadwiga Hučková i Łukasz Bukowiecki nawiązują w swych artykułach do szerokich kontekstów polityczno-historycznych, których uwzględnienie pozwala na rzetelne i wnikliwe rozpatrywanie zarówno specyfiki podziemia artystycznego w Polsce doby stanu wojennego, jak i przestrzennych ukonstytuowań poddawanych turystycznej eksploracji, a więc materialnych podziemi współczesnej Warszawy wraz z wpisanymi w nie śladami dramatycznych doświadczeń wojennych, utrwalonych w świadomości jednostkowej i zbiorowej. Piotr Kulpa rozważa w swym artykule kwestię podziemnej formuły współczesnych wyścigów rowerowych, w kontekście szerszej diagnozy zjawisk społecznych oraz dynamiki przemian zachodzących w ponowoczesnym społeczeństwie. Teksty Ryszarda Strzeleckiego i Melisy Kuźniar łączy podejmowana przez tych autorów próba namysłu nad problematyką korespondencji „głębi” osobowości ludzkiej i aktorskiej, w odniesieniu do działań teatralnych oraz praktyk parateatralnych. Pierwszą część tomu zamyka artykuł Łucji Demby, w którym autorka przedstawia interesującą analizę kreacji

świata podziemnego w powieści Michaiła Bułhakowa *Mistrz i Małgorzata*, uwzględniającą konteksty biograficzne, kulturowe i historyczno-polityczne. Tekst ten, sygnalizując zarazem kwestie związane z próbami filmowych adaptacji utworu Bułhakowa, stanowi wprowadzenie w zagadnienia dominujące w dalszej części książki.

Otwiera ją artykuł Darii Anny Urbańskiej, będący próbą wszechstronnej interpretacji kreacji bitnikowskich bohaterów „podziemnych” – w literackim pierwowzorze, a więc w powieści Jacka Kerouacka oraz w jej filmowej adaptacji. Tom prezentuje również teksty, których autorzy – filmoznawcy odnoszą się do różnych rodzajów przestrzeni podziemnych, takich jak: kopalnie, tunele, kanały czy piwnice, jako kluczowych lokalizacji inscenizacyjnych w wybranych filmach, co warunkowane jest nie tylko kreacją i wyobrażeniami diegezy, ale też przesłaniem, wymową analizowanych obrazów. Ilona Copik w swoim studium rozpatruje bogato reprezentowaną w nowym „kinie śląskim” symbolikę elementów konstruujących przestrzenie kopalni. Joanna Preizner dokonuje poruszającej interpretacji obszaru traumy i ocalenia, którą stanowią kanały w filmie Agnieszki Holland *W ciemności*. Artykuł Łukasza Wróblewskiego traktuje zaś o trojakim rozumieniu kategorii podziemia w odniesieniu do twórczości Davida Finchera – jako miejsca akcji, formy sekretnej aktywności bohaterów oraz nierozpoznanych, zakrytych sfer mentalnych, psychicznych protagonisty. Teksty dwojga autorów – Romana Włodka i Darii Mazur tworzą natomiast swoisty dwugłos na temat sposobów przejawiania się motywu podziemia przestępczego w międzywojennym kinie polskim. Autorzy Ci podejmują kwestie dotąd słabo rozpoznane i opisane. Tom zamyka zaś artykuł Moniki Bator, stanowiący próbę analizy metaforycznego statusu istoty swoistego mentalnego podziemia (jako źródła postawy i formacji inteligentnej bohaterki artykułu), które ujawnia się w toku analizy publicystyki filmowej Stefanii Heymanowej-Majewskiej z lat 50. i 60.

Zebrane w tomie artykuły stanowią propozycję lektury odsłaniającej zarówno różnorodne, dopełniające się reprezentacje kulturowych przestrzeni podziemnych, jak i wielość interpretacji ich bogatych znaczeń oraz strategii metodologicznych służących podejmowaniu tytułowej problematyki. Prezentowane teksty otwierają, wśród licznych publikacji traktujących o przestrzeni w kontekstach kulturowych, nowy nurt dociekań poświęconych szczególnej kategorii – podziemiom, jako obszarowi słabo rozpoznawanemu i intrygującemu, który mobilizuje do dociekliwej refleksji, służącej wnikananiu w głąb istoty opisanych zjawisk.

Redaktorki